

Ю.В. Курята

УДК [37 : 316.61] : 575.16

ШКОЛА ЯК ЧИННИК ТА ІНСТИТУЦІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ІСТОРІОГЕНЕЗІ ТА ОНТОГЕНЕЗІ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано особливості функціонування школи в історіогенезі людини в контексті процесів входження дитини в світ дорослих, гармонізуючий потенціал цього чинника та інституції соціалізації в онтогенезі підростаючої особистості. Ключові слова: школа, соціалізація, соціальне дорослішання, чинники, історіогенез, онтогенез.

В статье проанализированы особенности функционирования школы в историогенезе человека в контексте процессов вхождения ребенка в мир взрослых, гармонизирующий потенциал этого фактора и институции социализации в онтогенезе подрастающей личности. Ключевые слова: школа, социализация, социальное взросление, факторы, историогенез, онтогенез.

The main peculiarities of school functioning in the historiogenesis of a personality have been considered in the article in the context of the child's entering the adult's world. Harmonizing potential of this socialization factor and institution in the growing personality's ontogenesis has been analyzed theoretically. Key-words: school, socialization, social maturing, factors, historiogenesis, ontogenesis.

Матеріали наукових досліджень останніх років констатують серйозне неблагополуччя в системі сучасного дитячого життя. В першу чергу, це дані про здоров'я дітей, а також про правові, економічні, соціально-психологічні аспекти, функціонування системи освіти, рівень дитячої злочинності. Дослідниками ведеться робота щодо пошуку шляхів розв'язання вище вказаних проблем соціального дорослішання дітей, які характеризують сьогодення (В. Абраменкова, І. Кон, В. Кудрявцев, В. Мудрик, Л. Обухова, Д. Фельдштейн та ін.). Однак, незважаючи на велику кількість здійснених наукових розвідок щодо особливостей соціалізації дітей, на нашу думку, все ще недостатньо розкритими є значення та суть школи як інституції та чинника соціалізації в контексті гармонізації цього процесу.

Задля повного розуміння значення школи як чинника та інституції соціалізації дитини суттєвим є аналіз цього феномена у різних площинах, із різних перспектив, зокрема, в аспектах історіогенезу (щоб простежити динаміку змін цього чинника соціального дорослішання в історичному розвитку епохи дитинства) та онтогенезу (задля аналізу сучасної специфіки функціонування – позитивних та негативних характерних рис).

Таким чином завданнями статті є: 1) розглянути особливості функціонування школи в історіогенезі людини в контексті процесів входження дитини в світ дорослих; 2) проаналізувати гармонізуючий потенціал школи в онтогенезі підростаючої особистості.

Наш розгляд соціалізації в історіогенезі як феномена, що відображає особливості входження дитини в світ дорослих загалом, базувався на визначенні його В. Москаленком як розгортання родової сутності людини, не обмежене в часі, входження до соціального середовища, пристосування до нього, яке змушений повторювати кожний окремий індивід упродовж усієї історії свого розвитку [6, с. 185]. За А. Криловим, процес соціалізації в цьому розумінні поширюється на весь розвиток людства [7].

Щодо особливостей становлення індивіда повноцінним членом суспільства в різні історичні епохи М. Петровим виокремлено три типи трансляції родового досвіду від покоління до покоління, кожному з яких відповідають відмінні чинники, інститути та механізми соціалізації: 1) іменний, 2) професійно-кастовий, 3) універсально-логічний [3, с. 722].

Перший тип є характерним для архаїчних культур, що ґрунтуються на архаїчній міфологічній свідомості, в межах якої ім'я виявляється семантично навантаженим та співвіднесеним у сюжеті міфу з певними ролевими сценаріями поведінки та професійними технологіями. В архаїчному культурному контексті номінація стає основним чинником у подальшій соціалізації дитини, що створює долю, визначаючи на майбутнє професійну діяльність, обов'язки, права та соціальний статус індивіда в структурі общини [3, с. 722].

На зміну йому приходять «професійно-кастовий» тип, який відрізняється практично тільки тим, що як носій імені виступає не індивід, а сім'я, рід як професійний колектив (як, наприклад, в Крито-Мікенській Греції: цілителі називали себе асклепідами, тобто дітьми Асклепія, ковалі – гефестидами тощо) [3, с. 723].

Однак бурхлива диференціація ремесел в умовах античної Греції VII-VIII століть до нашої ери та низка інших чинників призвели до трансформації цієї форми соціалізації. На зміну їй приходять «універсально-логічний» тип соціального дорослішання дітей, який ґрунтується на засвоєнні абстрактних формул соціальної поведінки (на противагу традиційним конкретним рецептурам), – цей базовий принцип входження підростаючої особистості в соціум залишається актуальним і в подальшому. Формуються спеціальні навчальні заклади – звідсіля і бере, по суті, початок розвиток школи як інституції соціалізації [3, с. 724; 2, с. 424].

Історичний розвиток суспільства призводив до появи нових концепцій дитинства, що реалізовувалися школою як інституцією та одночасно чинником соціалізації [4].

Поява школи як інституції соціалізації, введення всезагального та обов'язкового шкільного навчання спричинили виникнення такого соціального феномена, як дошкільне дитинство та молодший шкільний вік. Із введенням середньої освіти в когорту дитячих вікових періодів влився підлітковий вік [5, с. 5-32]. Отже тривалість віх дитинства знаходиться в прямій залежності від рівня матеріальної та духовної культури суспільства. У різних суспільствах постійно змінюється внутрішня диференціація цих віх, межі яких то чітко виділяються, то починають розмиватись, як у сучасних умовах межі підліткового віку [4].

Таким чином, поданий вище аналіз свідчить, що школа як продукт історії перебудовувалась із включенням нових вікових періодів, набуттям нового змістового наповнення під впливом розвитку запитів суспільства.

У контексті онтогенетичного дослідження соціалізації окремого індивіда (представника конкретного соціуму) в школі цей процес визначається як оволодіння соціальним досвідом шляхом засвоєння певної системи соціальних норм і ролей, перетворення людини на активного учасника суспільного і культурного життя, що проходить безперервно протягом її онтогенезу, забезпечуючи спадкоємність історичного розвитку; це процес операційного оволодіння набором програм діяльності та поведінки, що є характерним для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей та норм, що виражають ці програми, традицій загальнолюдської та конкретної національної культури, які надалі постають як автохтонні [3, с. 724].

Таким чином, змістом соціалізації, що реалізується школою, є передача вже сформованих еталонів соціального досвіду в умовах мінливого соціального буття людей.

Аналізуючи значення школи в контексті індивідуальної історії процесу соціалізації дитини – її онтогенезу, зазначимо передусім, що будь-яка зміна соціальних відносин створює для дитини значні труднощі. Одним із таких кризових моментів є перехід дошкільника до школи. Зміна обстановки, сфери спілкування, ритму життя, нові вимоги до її самостійності, відповідальності, інтенсивні фізичні та розумові навантаження викликають постійну емоційну напругу, часто тривожний стан, провокуючи так званий синдром шкільної дезадаптації.

Молодший шкільний вік – дуже важливий етап становлення особистості дитини. Це період так званої вторинної соціалізації. Школа продовжує та збагачує процес соціалізації, який розпочався в сім'ї. Перехід дитини до школи – це не лише зміна провідного виду діяльності, яка передбачає досягнення нею певного рівня фізичного та психічного розвитку, але й важливий етап її соціалізації. Перехід до шкільного навчання, зазначає Л. Божович, різко змінює спосіб (характер, напрям) життя дитини. Саме школа дає широкий діапазон міжособистісних контактів, який дитина засвоює за допомогою всієї гами своїх почуттів та переживань [1].

З приходом дитини до школи, як підкреслюють Л. Божович, Д. Ельконін, Я. Коломінський, Л. Обухова, відбувається перебудова всієї системи відносин дитини зі шкільною дійсністю. Діти починають приглядатися один до одного, зав'язуються контакти, знаходяться спільні інтереси [1, с. 42-87; 8].

Л. Божович, Л. Венгер, Н. Лейтес, В. Сорокіна вважають, що об'єктивними передумовами психологічних труднощів при вступі дитини до школи є набуття нею нового статусу, статусу школяра, формування внутрішньої позиції, що вимагає від дитини складної психологічної перебудови. До суб'єктивних передумов виникнення труднощів психологи відносять брак у дитини необхідного для школи досвіду, соціального спілкування або негативний досвід відвідування дитячих закладів, недостатню психологічну підготовку, індивідуальні особливості дитини, які утруднюють процес становлення школяра: замкненість, нерішучість, агресивність, неухважність тощо [1].

У порівнянні з дітьми молодших класів, можливості гармонізуючого впливу школи на соціалізацію підлітків є вже дещо більш обмеженими, оскільки стосунки з батьками, вчителями втрачають свою актуальність і на перший план виходять взаємини з однолітками. У свідомості підлітків домінують вже не школа, не навчання, не відпочинок, а товариство й суспільство, їхні проблеми. До найважливіших чинників, які сприяють втраті значного потенціалу виховних можливостей у забезпеченні процесу становлення особистості підлітка належать: в умовах сім'ї — збільшення кількості розлучень, тенденція до одинокості, висока трудова зайнятість батьків і т. д.; в умовах школи — зниження авторитету вчителя й педагогічної діяльності в цілому, слабка організація позаурочного часу учнів й відхід від організованих форм суспільно-корисної діяльності, низький професійний рівень молодих педагогів тощо; в умовах позашкільного середовища — незначна ефективність реалізації морального потенціалу підліткових організацій та об'єднань за одночасної відсутності в більшості підлітків

бажання бути їх членами, зuboжіння сфери культурного дозвілля, збільшення кількості стихійно утворених неформальних груп і т. п.

Як суб'єкт навчальної діяльності, старшокласник характеризується якісно іншим змістом цієї діяльності, ніж учень середніх класів, адже поряд із внутрішніми пізнавальними мотивами засвоєння знань із предметів мають особистісну смислову цінність. У нього з'являються широкі соціальні та особистісні зовнішні мотиви, серед яких мотиви досягнення посідають значне місце. Соціалізація старшокласників у школі опосередкована мірою їх входження у шкільний колектив. Однією з найважливіших особливостей міжособистісних стосунків у колективі є соціально-психологічний феномен, який виражається в емоційному залученні кожної особистості до групи як до цілого, з яким особистість усвідомлено чи неусвідомлено себе ідентифікує. Йдеться про «ефект групового духу» чи «групової думки», тобто стиль мислення людей, цілком залучених до групи, зокрема шкільного класу, для яких доміантним чинником є прагнення до єдності думок. Так виникає феномен колективної ідентифікації, яка базується на визнанні за кожним членом групи однакових прав і обов'язків, готовність проявляти підтримку та сприяння [5].

Отож, аналіз особливостей школи як чинника та інституції соціалізації дітей, здійснений в історіогенетичному та онтогенетичному руслі, свідчить, що цей феномен набуває якісно нових рис під час розвитку людства, віддзеркалюючи специфіку розуміння кожним конкретним суспільством суті дитинства, власне природи дитини. В різні епохи дорослі синтезують відмінні очікування щодо молодшого покоління та формують на основі цих базових принципів відповідні цілі виховання, які реалізуються школою як основним закладом освіти для дітей.

Подальших досліджень потребує розроблення шляхів оптимізації процесу соціалізації сучасних старшокласників наступними засобами: через залучення учнів до спеціально організованого, ціннісно-насиченого навчально-виховного процесу; роз'яснення старшокласникам моделей соціально-схвальної

поведінки, забезпечення їх чіткими життєвими орієнтирами; усвідомлення педагогами та батьками власних індивідуально-типологічних особливостей та реалізація їх у комунікативній діяльності; формування в учнів мотивації досягнення в навчальній діяльності; корекція комунікативних деформацій в учасників взаємодії; виявлення вікових та індивідуальних особливостей учнів, що впливають на процес соціалізації; гуманізація відносин у батьківському, шкільному середовищі та в групі однолітків; актуалізація комунікативних знань і вмінь, усебічний розвиток високої комунікативної культури старшокласників; систематична діагностика та профілактика особистісних деструкцій учнів старшого шкільного віку.

Література:

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование / Л. И. Божович – М.: Просвещение, 1968. – С. 42–87.
2. Большая Советская Энциклопедия : в 30 томах / [Гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: «Советская Энциклопедия», Т 29. – 1978. – С. 424.
3. Всемирная энциклопедия: Философия XX век [главный научный редактор и составитель Грицанов А.А.]. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 722–724.
4. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон – М.: : Московский психолого-социальный институт, 1994. – С. 41–251.
5. Кудрявцев В.Т. Исследование детского развития на рубеже столетий / В.Т. Кудрявцев // Вопросы психологии. – 2001. – №2. – С. 3–22.
6. Москаленко В.В. Соціальна психологія [Підручник] / В.В. Москаленко – К: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 184–366.
7. Психология : [Учебник / Под ред. Крылова А.А.]. – М.: Проспект, 1999. – С. 367–420.
8. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованого молодшого учня / Л. Токарева // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С.94–102.